

Osvrt na izložbu „Ako tebe zaboravim... – Holokaust u Hrvatskoj 1941. – 1945. / zadnje odredište Auschwitz”, Hrvatski povijesni muzej, Francuski paviljon

Michael Burleigh i Wolfgang Wippermann prije nešto manje od trideset godina napisali su u jednoj od važnijih sinteza povijesti nacističke Njemačke (*The Racial State: Germany 1933-1945*) da Auschwitz predstavlja konačnu transformaciju ubijanja u dehumanizirani, birokratizirani industrijski proces, čime je stvoren „spomenik abnormalnoj ljudskoj ingenioznosti”. Imajući na umu znanstvena istraživanja prema kojima je Auschwitz bio najveći od njemačkih nacističkih i eksterminacijskih logora, u kojem je ubijeno više od 1,1 milijun ljudi, teško je ne složiti se s takvim poimanjem Auschwitza navedenih znanstvenika. Takvim promišljanjima potrebno je dodati i tezu koja stoji uz rubriku *Education* („Obrazovanje”) na naslovnici internetske stranice današnjega spomen-područja i muzeja Auschwitz-Birkenau, da je nemoguće razumjeti poslijeratnu Europu i svijet bez dubinske konfrontacije između naše ideje o čovječanstvu i ostataka Auschwitza. Time Auschwitz predstavlja svojevrsnu uvjetnu paradigmu za razumijevanje naše sadašnjosti (suvremenosti) i postaje nezaobilazan dio kulture sjećanja cjelokupnoga čovječanstva.

U Republici Hrvatskoj unatrag petnaest godina obilježava se 27. siječnja kao Dan sjećanja na žrtve holokausta, i to u sjećanje na isti datum 1945., kada su sovjetski vojnici oslobodili logor Auschwitz-Birkenau. Tako se krajem siječnja 2020. u nas obilježavala 75. godišnjica oslobođenja logora Auschwitz-Birkenau. Pretpostavljam da je ta obljetnica oslobođenja zajedno sa sličnim promišljanjima o iznimnom značenju Auschwitza za hrvatsko društvo, i to u kontekstu suvremene kulture sjećanja, potaknula muzejsku savjetnicu Hrvatskoga povijesnog muzeja Natašu Mataušić da zajedno s Rajkom Bućin iz Hrvatskoga državnog arhiva i skupinom stručnih suradnika (Nataša Babić, Ivanka Cafuta, Goran Hutinec, Grgur Marko Ivanković, Draženka Jalšić-Ernečić, Danijel Petković, Spomenka Težak) osmisli muzejsku izložbu „Ako tebe zaboravim... – Holokaust u Hrvatskoj 1941. – 1945. / zadnje odredište Auschwitz”. Izložba je otvorena uz inicijativu i potporu Ministarstva kulture te pod visokim pokroviteljstvom Vlade Republike Hrvatske, a u sklopu kulturnoga i umjetničkoga programa kojim se Hrvatska predstavlja tijekom predsjedanja Vijećem Europske unije.

Kao prostor za postavljanje izložbe odabran je Francuski paviljon, izgrađen nekoliko godina prije Drugoga svjetskog rata kao dio Zagrebačkoga zbora (velesajma). Za vrijeme Drugoga svjetskog rata to je bilo mjesto sabirnoga i/ili tranzicijskoga logora, tj. mjesto gdje je židovsko stanovništvo bilo „sabirano” i odakle je bilo deportirano u koncentracijske logore. Potrebno je napomenu-

ti da je uz izložbu izdan vodič, čije autorstvo potpisuju autorice koncepcije izložbe.

Organizator izložbe je Hrvatski povijesni muzej, suorganizator Hrvatski državni arhiv, a kao glavni partner istaknut je Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu. Ovo je jedna od brojnih izložbi koje tematski obuhvaćaju razdoblje Drugoga svjetskog rata, a koje je Hrvatski povijesni muzej postavio u posljednjih dvadesetak godina. Tako je potrebno spomenuti izložbe „Proboj logoraša 22. travnja 1945. godine” (2000.), „Negativ/Pozitiv – Drugi svjetski rat zabilježen fotografskom i filmskom kamerom” (2006.), „’45” (2016.) te posebno izložbu „El Shatt – Zbjeg iz Hrvatske u pustinji Sinaja” (2007. – 2008.), koja je 2007. dobila Godišnju nagradu Hrvatskoga muzejskog društva. Imajući to na umu, primjetan je kontinuirani muzeološki rad Hrvatskoga povijesnog muzeja i njegovih djelatnika, napose Nataše Mataušić, na približavanju kompleksnosti tematike Drugoga svjetskog rata široj javnosti.

Iz samoga naziva izložbe može se primijetiti da je njezino tematsko usmjerenje na prikazu stradanja židovskoga manjinskog stanovništva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), i to posebice onoga dijela koji je bio deportiran u nacistički koncentracijski logor Auschwitz-Birkenau. Izložba se sastoji od četiri tematske cjeline: *Ekskomunikacija, Koncentracija i likvidacija, Auschwitz (Oświęcim) – tvornica smrti i Sjaj u tami*.

Izložbeni postav započinje s povijesno-prostornom kontekstualizacijom radi boljšega shvaćanja stradanja židovskoga stanovništva u Drugom svjetskom ratu i na području NDH. Slijedom toga objašnjen je prostor Francuskoga paviljona kao jedne od središnjih točaka u holokaustu nad Židovima u NDH. Za njega se kaže da je vjerojatno izabran zbog „blizine željezničke pruge” i „zaklonjenosti radoznalim pogledima”. Slijedi kraći povijesni osvrt na razdoblje prije i nakon holokausta u Europi i Hrvatskoj, gdje su autorice izložbe među ostalim željele istaknuti kako su ustaške vlasti nastojale samostalno, a poslije u suradnji s nacističkim vlastima, riješiti „židovsko pitanje”. Upravo se tu ističe jedno od važnijih promišljanja autorica: „[...] Holokaust ne bi bio moguć ili bi broj žrtava bio znatno manji bez šutnje ili podrške nežidovskog stanovništva. Danas je naša dužnost da svojim postupcima učinimo sve da žrtve i njihove patnje ostanu u trajnom sjećanju nama i slijedećim generacijama [...]”

Taj uvodni dio upotpunjen je kraćim iskazima preživjelih Židova, Dragana Wollnera, Mire Levi, Mimi Veber, Alfija Kabilja i dr., koji su opisali vlastito i stradanje članova obitelji. Kao dio tih svjedočanstava prikazani su predmeti iz njihove kulture, npr. dio kamenoga natpisa na hebrejskom jeziku sa srušene sinagoge u Osijeku ili (židovski) molitveni ogrtač i kapica.

Prva tematska cjelina nosi naziv *Ekskomunikacija*, a unutar nje autorice nastoje dati širi povijesni kontekst holokausta na području Hrvatske. Prikazuje se dolazak ustaša na vlast i proglašenje NDH, donošenje rasnih zakona kojima su Židovi bili obespravljani i progonjeni. Iz takva zakonskoga položaja Židova može se razumjeti naslov ove cjeline. Unutar ovoga dijela postava posebno se ističu predmeti koji se odnose na oznake kojima su Židovi ili njihova imovina bili obilježavani.

Sljedeća tematska cjelina, *Koncentracija i likvidacija*, prikazuje iduću fazu progona Židova od ustaških vlasti. U tom kontekstu objašnjava se ustaška uspostava sustava logora, u kojem se ističe uloga Eugena Dide Kvaternika, jednoga od istaknutijih ustaških dužnosnika u formiranju logorskoga sustava u NDH. Prikazuje se nastanak prvih logora, npr. Danice, sustava logora Gospić (Jadovno, Slana i dr.), Stare Gradiške, Loborgrada, Đakova, talijanskih logora, a posebno Jasenovca kao „logora smrti”. Osim slikovnih priloga poput fotografija, preslika dokumenata i novinskih članaka, autorice su tu uvrstile kartu logora u NDH koja omogućuje bolje prostorno snalaženje, a time i razumijevanje opsega ustaškoga progona židovskoga stanovništva.

U trećoj cjelini, naslovljenoj *Auschwitz (Oświęcim) – tvornica smrti*, u fokus izložbenoga postava stavljen je nacistički koncentracijski logor Auschwitz. Autorice donose podatke o tome kako je logor osnovan sredinom 1940. u poljskom gradiću Oświęcim u sljedećim godinama postao nacistička „tvornica smrti” u kojoj je ubijeno više od 1,1 milijun ljudi, od kojih najviše Židova, potom sovjetskih zarobljenika, Roma, Jehovinih svjedoka, homoseksualaca, pripadnika ostalih naroda (napose Poljaka) i dr. Među logorašima Auschwitza dio su činili Židovi s područja NDH. Autorice su zatim u izložbenom postavu istaknule povijesni kontekst masovnih deportacija (ili, kako se to nazivalo u dokumentima, „iseljavanja”) Židova iz NDH u logor Auschwitz ističući pet masovnih transporta u kolovozu 1942. i svibnju 1943. godine. U tom dijelu postava tekstualni dio popraćen je brojnim dokumentima ustaških vlasti, napose Židovskoga odjela Ravnateljstva za javni red i sigurnost, fotografijama, kraćim biografijama, personalnim kartonima i smrtovnicama deportiranih Židova. Posebno je izloženo stradanje osječke židovske obitelji Herrmann, zagrebačke židovske djevojčice Lee Deutsch. U ovoj tematskoj cjelini ukratko je opisana i deportacija Roma iz NDH u logor Auschwitz, no ona je ostala samo na tekstualnoj razini prikaza, bez ikakva slikovnoga ili drugoga izloženog materijala. Osim toga prikazano je stradanje Židova u Međimurju pod mađarskom okupacijom i u Istri i Hrvatskom primorju, koji su do rujna 1943. bili pod vlašću fašističke Italije. Opseg stradanja Židova vidljiv je i po tome što oni nisu bili deportirani jedino u Auschwitz nego i u druge nacističke logore poput Gross-Rosena, Buchenwalda, Mauthausena, Dachaua.

Posljednja izložbena cjelina, *Sjaj u tami*, prikazuje sudjelovanje Židova u antifašističkom pokretu te pojedince koji su ih spašavali za vrijeme rata. Autorice donose podatak o 1737 Židova koji su sudjelovali u Narodnooslobodilačkom pokretu, od čega je bilo 26 nositelja „Partizanske spomenice”, a četvorica su bila proglašena narodnim herojima, zbog čega se može zaključiti da je proporcionalno to bilo „najbrojnije sudjelovanje Židova u pokretima otpora u Europi”. Zatim su popisani hrvatski pravедnici među narodima, tj. oni koji su sudjelovali u spašavanju Židova. Prikazana je i sudbina preživjelih hrvatskih židovskih logoraša iz Auschwitza Olega Mandića („posljednji logoraš koji je kao slobodan čovjek napustio Auschwitz”), Branka Lustiga, Ota Konsteina i Tonke Petričević. Njihova svjedočanstva preko videozapisa dostupna su posjetiteljima u posebnom dijelu postava.

Na kraju izložbe prikazan je projekt izrade Poimeničnoga popisa žrtava logora Auschwitz-Birkenau s područja današnje Republike Hrvatske od 1942. do 1944. godine. Cilj toga projekta izrada je baze podataka kao dijela novoga nacionalnoga izložbenog postava u Državnom muzeju Auschwitz-Birkenau.

Autorice izložbe „Ako tebe zaboravim... – Holokaust u Hrvatskoj 1941. – 1945. / zadnje odredište Auschwitz” Nataša Mataušić i Rajka Bućin sa stručnim suradnicima uspjele su u četiri glavne tematske cjeline postaviti određeni okvir za razumijevanje kompleksne tematike dijela holokausta u Hrvatskoj koji se odnosi na deportaciju i stradanja hrvatskih Židova u nacističkom koncentracijskom logoru Auschwitz-Birkenau. Ovdje se ponajprije mora istaknuti ključna riječ „okvir” jer sama kompleksnost stradanja Židova u Drugom svjetskom ratu u kontekstu njihove sudbine u Auschwitzu ne može prikazati totalitet njihova stradanja. To je moguće jedino u okviru većega izložbenog postava, koji bi trebao biti postavljen u zasebnoj muzejskoj instituciji. Istodobno takav širi (sveobuhvatni) metodološki pristup ovoj tematici nije bio namjera stručnoga muzeološkog tima predvođenog kolegicama Mataušić i Bućin, nego su fokusiranim sadržajima i odabranim slikovnim priložima i muzejskim izlošcima nastojali ovu tematiku približiti široj publici. Mora se istaknuti i pohvaliti isticanje iskaza preživjelih Židova, njihovih fotografija i drugih predmeta iz njihova života jer se takvim metodološkim pristupom omogućuje da se njihova žrtva bolje shvati i time održi sjećanje na nju. Nedostaci izložbe ponajprije se mogu vidjeti u samome postavu. U nekim dijelovima pojedini tekstovi slabo su čitljivi, posebice zbog osvjetljenja na izložbi ili položaja samoga teksta. Metalni kavez koji, pretpostavljam, predstavljaju represivni (zatvorski) okvir u kojemu je sabirano židovsko stanovništvo djeluju neuvjerljivo i donekle konfuzno. I sam prostor Francuskoga paviljona nedovoljno je iskorišten u kontekstu izložbenoga postava. Iako su unutar tekstualnoga dijela postava na

početku i tekstovi na engleskom jeziku, nisu prevedeni svi tekstovi, čime se sagledavanje izložbe ograničava samo na one koji razumiju hrvatski.

Sadržajne primjedbe odnose se na manjkav metodološki pristup obradi nežidovskih žrtava unutar izložbe. Tako je u sklopu treće cjeline *Auschwitz (Oświęcim) – tvornica smrti* pod naslovom „Sudbina Roma” navedeno da je dvadeset Roma iz Hrvatske početkom 1943. transportirano u logor Auschwitz te pretpostavka da su bili likvidirani zajedno s ostalim Romima u posebnoj dijelu logora („Ciganski logor”) početkom kolovoza iste godine. Taj dio izložbe nije popraćen tekstom koji bi kontekstualizirao nacističku i ustašku genocidnu politiku prema Romima, čime bi se shvatio totalitet njihova stradanja. Jednako tako taj sažeti dio o Romima u izložbenom postavu nije popraćen nijednim dokumentom ili drugim slikovnim prilogom (npr. fotografijom, kartom).

Unatoč određenim nedostacima u postavu, potrebno je istaknuti da ova izložba doprinosi boljem razumijevanju razmjera stradanja židovskoga stanovništva za vrijeme NDH (ili holokausta).

Danijel Vojak

Nedostatno znanje, nestručnost i šlamperaj ili još jednom o izložbi *Ako tebe zaboravim... Holokaust u Hrvatskoj 1941. – 1945. / zadnje odredište Auschwitz*, Francuski paviljon u Zagrebu, 5. veljače – 21. travnja 2020.

Autorica idejne koncepcije izložbe: Nataša Mataušić (Hrvatski povijesni muzej, Zagreb)

Autorice izložbe i tekstova: Nataša Mataušić (Hrvatski povijesni muzej, Zagreb) i Rajka Bućin (Hrvatski državni arhiv, Zagreb)

Nakon otvaranja izložbe *Ako tebe zaboravim...* uslijedile su u našim medijima mnogobrojne pohvale, ali i poneka ozbiljna primjedba na nejasnoće, nedorečenosti, pa i grube netočnosti predstavljene na izložbi. Na portalu *Historiografija.hr* objavio sam 21. veljače 2020. osvrt na izložbu („Uz izložbu *Ako tebe zaboravim... Holokaust u Hrvatskoj 1941. – 1945. Zadnje odredište Auschwitz*, Francuski paviljon u Zagrebu, 5. veljače 2020. – 21. travnja 2020.”, <http://www.historiografija.hr/?p=19272>), a taj je moj osvrt izazvao i neke reak-